

УДК: 327

Примљено:
17. 03. 2007.

Прихваћено:
03. 04. 2007.

Оригинални научни рад

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС

NATIONAL INTEREST

Година II, vol. 2

Број 1/2007.

стр. 285-304

*Владислав Шћепановић **

СУКОБ ГЕНЕРАЛИЗАЦИЈА

Проблем односа цивилизација,
културе и империјалности

Резиме

Свет се после Хладног рата суочио са новим поделама и сукобима. Неки теоретичари, попут Френсиса Фукујаме, након Хладног рата предвиђали су победу либерално демократског поретка и уједињење света под општим вредностима слободе, равноправности и једнакости. Убрзо се видело да та теорија неће бити реализована у пракси. Тренутно највећи глобални сукоб, како га виде Хантингтон и Фукујама, јесте сукоб Ислама и Запада. Слично гледиште имају и неки теоретичари са Истока. Да би се објаснили погледи данашњег екстремног Ислама представљен је рад Саида Кутбе као интелектуалног творца модерног Цихада. Када је реч о односу сукоба цивилизација и културних доминација у раду је указано на питање глобалне доминације и односа културе и идентитета. О овим проблемима писао је Едвард Саид из угла постколонијалних теорија. Саид се, пре свега, бавио питањима империјализма и наративности која је формирала тај дискурс, а из које се образовала реторика водећих медија. На крају је приказано виђење односа културе и колонијализма од стране Франца Фанона теоретичара из Мартиника (Кариби). Фенон није припадао ни Оријенту ни Окциденту, али је поседовао искуство колонизованог, а уз то је активно

* Владислав Шћепановић је доцент на Факултету примењених уметности Универзитета у Београду.

учествовао у борби против колонијализма и дао важне поставке о односу колонизатора и колонијализованих.

Кључне речи: сукоб цивилизација, империјализам, колонијализам, хришћанство, ислам, оријентализам, разлике, доминација, експлоатација

1. Поглед са западне стране

1.1. Самјуел Хантингтон

Сукоб цивилизација могао би се назвати сукобом генерализација. Омиљени интелектуалац диктатора, прошли је век закључио есејем од којег је начињена фамозна „света књига“ подела позната као *Сукоб цивилизација*.¹ Хантингтон у својој књизи каже да је крај Хладног рата створио илузију глобалне хармоније. Оповргнута је Фукујамина теза о крају историје – коју је он видео као крај идеолошке еволуције човечанства, универзализације Запада и либералне демократије као коначног облика људске владавине.²

Централна тема Хантингтонове књиге је да култура и културни идентитет који се на најширем нивоу обликује као цивилизацијски идентитет, стварајући моделе кохезије, дезинтеграције и сукоба у постхладноратовском свету. Појављује се светски поредак заснован на цивилизацији: друштва која деле исте културне афинитете и сарађују једна с другим. Земље се групишу око водећих држава које чине језгро њихове цивилизације.

Хантингтон истиче да постоји разлика између цивилизације у једнини и цивилизације у множини. Идеју цивилизације развили су француски мислиоци осамнаестог века, као супротност идеји „варваризма“. Цивилизовано друштво се разликовало од примитивног по томе што је било устаљено, урбано и писмено.³ Помоћу идеје цивилизације, како каже Хантингтон, можемо да судимо о друштвима. Европљани су уложили пуно интелектуалне, дипломатске и политичке енергије како би развили критеријум помоћу којих неевроп-

1 Хунтингтон, Самуел П. *Сукоб цивилизација и преустрој светског поретка* Година издања: 1998, Издавач: Извори, Загреб.

2 Френсис Фукојама, *Крај историје*, ЦИД, Подгорица.

3 Ibid str. 43.

ска друштва могу да буду процењена као довољно „цивилизвана“ да би били прихваћена као чланови међународног система којим је дуго доминирала Европа. Истовремено, људи су све више почели да говоре о цивилизацији у множини. То је значило удаљавање од претпоставке да постоји самоједан стандард за оно што је цивилизовано. Уместо тога, постоје многе цивилизације, од којих је свака била цивилизована на свој сопствени начин. Аутор закључује да је цивилизација у једнини „изгубила нешто од свог престижа“ док цивилизација у множини може да буде свим нецивилизована у једнини. Предмет ове књиге је цивилизација у множини, мада Хантингтон указује да се цивилизација у једнини поново појавила у идеји да постоји универзална цивилизација. Цивилизације су смислени ентитети и мада је граница међу њима ретко оштра, оне су стварне. Хантингтон данас издваја осам цивилизација, овим редом: Западна, Православна, Јапан, конфучијанска (Кина), Ислам, Латинско-Америчка, Хинду и Афричка. Он предвиђа ратове на рубовима цивилизација услед неодговарајућих граница и неједнаких нивоа развоја. У главном, он види ратове око територија које су често за стране у сукобу симболи њихове историје и идентитета.

Мултикултурални свет по Хантингтону је неизбежан зато што је глобално царство немогуће. Очување Запада захтева обнову Западног идентитета. Безбедност света захтева прихватање глобалне мултикултуралности.⁴

Негативне критике и догађаји који су девалвирани тезе Самуела Хантингтона нису га спречили да нови век започне текстом који ничим не одступа од *Сукоба цивилизација*. Трећи миленијум он назива временом муслиманских ратова.⁵ Догађаји после Једанестог септембра актуелизовали су Хантингтонову теорију генерализовања културних ентитета и очувања монолитности култура. Тако да сам Хантингтон у есеју *Доба муслиманских ратова* о цивилизацији и култури каже: »Цивилизација је културни ентитет. Села, регије, етничке групе, националне заједнице и вјерске групе имају засебну културу и различиту разину културне хетерогености. Култура једног села у јужној Италији може се разликовати од културе неког села у сјеверној Италији, но оба су

4 Ibid str. 43.

5 Newsweeka ISSUES 2002, preneseno u Slobodnoj Bosni, br. 256.

дио талијанске културе по којој се разликују од њемачких села. Заједничка културна обиљежја еуропских заједница различита су од оних арапских или кинеских заједница. Арапи, Кинези и западњаци, међутим, нису дио неког ширега културног ентитета. Они творе цивилизације. Цивилизација је дакле највиша културна групација и најшира разина културног идентитета људи.«⁶

Хантингтон каже да оквири цивилизација нису увек јасни, али су стварни и темељни. Најважнији сукоби се по њему одвијају увек на тим границама. Оваква полазишта су у теорији тешко одржива, али, на жалост, у стварности она све више заокупљају политичку јавност као и културну и војну индустрију. Теоретски можемо да оповргнемо ову тезу речима турског интелектуалца Биназа Топрака: »Интелектуалац из Италије дијели заједничку културу с интелектуалцем из Немачке, што их обојицу чини различитим и од немачког и од талијанског сељака. Традиционална села или мала насеља медитеранског базена, без обзира јесу ли турска, грчка, јужноталијанска или шпанска, дејеле заједничку медитеранску цивилизацију маслиновог дрвета, ловоровог листа, рибе, мора, породичне части или срамоте, патријархални свет Брауделовог *la Mediterranean*, што прелази разлике одређене исламом, православљем или католичанством.«⁷

По Хантингтону, једна од одредница која муслимане чини конфликтним јесте велики наталитет у већини муслиманских друштава, који је произвео надмоћ у броју људи од 16 до 30 година. Младићи из ове групе, по Хантингтоновом схватању, често имају средњошколско, техничко или више образовање, у великом броју су незапослени и зато мигрирају према Западу, придружују се фундаменталистичким организацијама и политичким партијама. Они се у мањим бројевима регрутују у муслиманске герилске групе и терористичке мреже. „Млади мушкарци су главни актери насиља и сукоба у свим друштвима; у муслиманским друштвима њих има у преобилним бројевима.“⁸

6 Ibid.

7 Binnaz Toprak, *Predrasuda kao teorija društvene znanosti*, Journal of International Affairs, Turska, 1996.

8 *Samuel Huntington ili povratak fatalnosti u povijest*, Europski glasnik, br. 3, Zagreb 1998.

Очито, младом муслиману између 16. и 30. године Хантингтон не оставља баш много животног избора. Као што га не оставља ни немуслиману. Занимљиво је приметити да се у Хантингтоновим разматрањима новог светског поретка, међу свим појмовима тесно хијерархијски сложеним у одељене цивилизације - село, град, национална држава, култура, религија, идентитет, итд. - готово нигде не појављује појам индивидуалца, чак ни када говори о ономе што одређује западну цивилизацију, иако се управо индивидуалност сматра једном од њених најснажнијих цивилизацијских обележја. Међутим, индивидуалац је човек, управо оно од чега се састоје све цивилизације и друштва, али управо је као такав неважан за Хантингтонову парадигму.

Када говори о Једанаестом септембру Хантингтон се не осврће на жртве напада већ говори о човеку чији злочини потврђују његову теорију. Он констатује да су терористичке акције учврстиле цивилизацијске идентитете. Хантингтон тврди да је Осама Бин Ладен вратио Западу његов заједнички идентитет.⁹ Нема саосећања према жртвама злочина већ је важан злочин сам уклопљен у парадигму цивилизацијског генерализовања, тако да сажима карактеристике једне цивилизације док другој враћа њен идентитет. Он иде даље у свом тоталитарном погледу предлажући да: „Западне силе Сједињених Држава и Европе требају остварити већу политичку, економску и војну интеграцију и координирати своје политике тако да државе из других цивилизација не могу искористити наше разлике.“¹⁰

Ту би, заправо, требало тражити суштину Хантингтонових конструкција. Јер, иако у својим текстовима тврди да „цивилзацијска парадигма“ у односу на хладноратовску представља нови модел који нуди боље разумијевање догађаја у савременој светској политици, и да „објашњава и организује много 'проклете збрке' послижхладноратовског свијета“¹¹, управо у њој могу се назрети исти обрасци из хладноратовске парадигме: строга подељеност на блокове/цивили-

9 Интервју Осама бин Ладен вратио је Западу заједнички идентитет, Global Viewpoint Los Angeles Times, 22. октобра 2001.

10 Ibid.

11 *Ako ne civilizacije, što onda? odgovor na kritike Sukoba civilizacija*, Europski glasnik, br. 3, Zagreb 1998.

зације, чије разлике су темељне, иманентне, па самим тиме и непремостиве, што их нужно доводи у конфликт. Тиме се послехладноратовска *збрка* поновно може систематизовати у прецизно дефинисане „нас“ и „њих“, узајамно легитимне са „цивилизацијском парадигмом“. Крајња консеквенца Хантингтонове парадигме јесте легитимација позива на цихад, једнако као и бесомучних испада мржње западног човека произведеног од оваквих парадигми.

1.2. Френсис Фукујама

Деведесетих година двадесетог века Самуел Хунтингтон утврдио је да су деобе светске политике у постхладноратовском раздобљу углавном културолошке – „сукоб цивилизација“ дефинисан кроз седам или осам главних културних зона које понекад могу да коегзистирају али се никад неће стопити јер немају заједничке вредности. Једна од импликација ове тврдње је да терористичке нападе на САД и амерички одговор треба сматрати делом већег цивилизацијског сукоба између ислама и Запада. Друга импликација, по речима Фукујама, је да оно што Запад сматра универзалним људским правима представља само резултат европске културе, непримјењив на оне који нису део те традиције.

Фукујама за разлику од Хантингтона тврди да је универзалност могућа и у ширим оквирима јер примарна снага у историји човечанства и светске политике није културна разноликост него општи напредак модернизације чији су институционални изрази либерална демократија и тржишна економија. Овај сукоб који потенцира Хантингтон за Фукујама је пре симптоматичан за војску у повлачењу која је приметила битку с непријатељем, битку оних који се осећају угроженима модернизацијом, и тиме, њеном моралном компонентом - поштовањем људских права. Према Фукујама свако право у историји ослањало се на три ауторитета: Бога, човека или природу. Први извор права Бог и вера на Западу је одбачен почетком просветитељства. Секуларизам западњачке концепције права у самом је корену либералне традиције. Фукујама наглашава да је упаво то оно што чини главни расцеп између Ислама и Запада данас из разлога што многи муслимани одбацују секуларну државу. Он сматра да се Ислам данас суочава са истом оном ситуацијом са којом се Запад суочавао у 16. и 17. веку када су крвави ратови међу хришћанским сектама

у целој Европи показали да је верски консензус на којој се те мељи политичка власт неостварљив. Коначни извор права по Фукујама је природа. Заправо, језик природних права - који је најизразитије напредовао у Америци током 18. века - и даље обликује наш морални дискурс. Кад, на пример, кажемо да раса, етницитет, богатство и пол нису битна обележја, та изјава очито имплицира да верујемо како постоји супстрат »човечанства« које нам даје право на једнаку заштиту против извесног начина понашања других група или других држава. Ово је уверење коначни разлог да одбацимо културолошке аргументе који би обесправили један део становништва у друштву, на пример, жене. Штавише, ширење демократских институција у европским контекстима крајем 20.веку сугерише како каже Фукујама да Запад није усамљени у овом уверењу.

Ово су виђења два проблематична али веома значајна представника Западне доксе. Сада ће мо представити идеолошке¹² ставове неких од значајнијих мислилаца исламске цивилизације како би уочили неке сличности, узрочно-последичне везе али и разлике.

2. Буђење Истока

2.1. Саид Кутб – идеолог отпора

Да би се боље разумели данашњи антагонизми између Ислама и Запада као две различите концепције живота неопходно је анализирати рад Саида Кутба¹³, идеолога, како га неки дефинишу, екстремног Ислама који је формирао мишљење да је једини пут представљен у Курану прави и да Западни „прогрес“ води само у поробљавање човека и дехуманизацију. Ислам је широм света протеклих година постао синоним за опасност. Зелено је, како пише Роксана Ојбен у књизи *Непријатељ у огледалу*,¹⁴ заменило црвено као боја зла. На Западу се муслимани доживљавају као непријатељи

12 Намерно наводимо идеолошке јер међу истински религиозним убеђењима очишћеним од идеологије не постоје слични конфликти.

13 Сајид Кутб, главни идеолог модерног цихада, аутор исламистичке библије “Знакови поред пута”, Qutb Sayid, *Milestones*, <http://www.globusz.com/ebooks/Milestone/index.htm>

14 Roxanne L. Euben, *Enemy in the Mirror: Islamic Fundamentalism and the Limits of Modern Rationalism*, Princeton University Press, 1999

свих оних вредности са којима се поноси „хришћанско-демократска“ цивилизација. А један од основних аргумената у ширењу мржње према свеукупном Исламу је то што обични муслимани подржавају радикалне вође. Из западњачке перспективе слике будућности које нуде исламисти – забраћене жене, одсецање руку лоповима, или апсолутно покораване једином Богу – савршено илуструју супротност ономе чему стреми прилично секуларизовани, хришћански део планете. Али, Ојбен и њене колеге са угледних светских универзитета¹⁵ тврде да су наше представе о правој природи “зелене пошастаи” засноване на предрасудама и забрињавајућем непознавању теорија и идеја блиских муслиманима.

У центру пажње је дело Сајида Кутба, главног идеолога модерног цихада. Основна Кутбова теза није нова. Сlike које плаше гледаоце Си-Ен-Ена и Би-Би-Сија, колико и ТВ Пинка или ХРТ-а, у ствари су само делићи стварности јединог могућег слободног и праведног друштва. Оно што су западни експерти за ислам дуго превиђали јесте огромна уверљивост, снага и модерност аргумента којим се Кутб обраћа муслиманима. Овај Египћанин је раније описиван као “патолошка” личност одговорна за ширење “средњовековних идеја”. Али, Кутб је у својеврсном идеолошком рату, који од почетка деколонизације траје широм исламског света, до ногу потукао целокупно “наслеђе просветитељства”. Он је најзаслужнији за чињеницу да стотине милиона муслимана данас верују да је једино пут описан у Курану прави и да западна “стаза” прогреса и поред великих обећања води у цивилизацијски суноврат.

У Кутбовој књизи *Знакови поред пута*, написаној у затворској ћелији крајем педесетих година прошлог века (Кутб је обешен 1966), налази се кључ за разумевање догађаја који су обележили почетак трећег миленијума. Ова књига је данас, са изузетком Курана, најутицајније штиво у исламском свету. Западни новинари Кутба често називају „Марксом исламског фундаментализма”. Он је накратко био заведен и марксизмом и америчком потрошачком културом. Ове младачке идеолошке љубави помогле су му да напише исламистичку библију која је била релевантна и у време владави-

15 Пре свих мислим на Јон Еспозита, Едварда Саида и Анри Корбена.

не Насерове левичарске идеологије, али и у доба када, како верују његови следбеници, арапским светом уместо Ислама владају корумпирани амерички плаћеници. Тортура којој је био изложен у Насеровим затворима учинила је да његова револуционарна књига има емоцију и енергију која недостаје Марксовом *Манифесту*.

Кутб почиње *Знакове* тврдњом да је Запад изгубио виталност, да је марксизам пропао и да је дошло време за Ислам. Али, он се не ограничава на критику западних идеологија и империјализма. Оштрица његовог пера усмерена је и на арапске владаре и елиту која је заборавила Ислам. Кутб напада темеље данашњег света, али његова критика суверенитета или *Декларације о људским правима* не значи да он не стреми истим идеалима. Кутб тврди да право на живот, достојанство и једнакост може да обезбеди само Ислам и покораване Богу, а не Повеља УН, слободни избори или демократија.¹⁶

Кутб најјасније изражава неприхватање муслимана да су западњаци једини прави субјекти историје. Он одбија да прихвати идеју да су сви други људи осуђени да буду само конзументи западне модерности или изданци западне хегемоније. Кутба узнемирава чињеница да је политичка теорија, која је породила обрасце који се намећу целом свету, настала и тестирана само у оквиру ограниченог западног искуства. Запад погрешно верује да је разлог бујања исламског фундаментализма “враћање ирационалном, тврдоглаво инсистирање на архаичном”.

М. Ј. Акбар у књизи *Сенка мачева*,¹⁷ изврсној анализи идеје цихада, пише да муслимани пораз у рату доживљавају отприлике онако како хришћани виде “примирје”. Оно што “западњаци” зову поразом, они сматрају немогућим исходом своје борбе. Извесност победе је у срцу Ислама у нераскидивом споразуму са Богом, што даје огромну снагу онима који су се определили за насиље, а не само онима који искрено верују у Творца. Успех није у победи већ у вери, покоравану и љубави.

16 Види <http://www.globusz.com/ebooks/Milestone/index.htm>

17 Akbar, M.J. *Shade of Swords: Jihad and the Conflict between Islam and Christianity* Routledge

2.2. Културна индустрија као један од узрока формирања екстремног ислама

Сајид Кутб, како је речено, “отац савременог цихада”, рођен је у Египту у сиромашном селу у долини Нила. Већ у десетој години напамет је знао цео Куран. На самом почетку двогодишњег студијског боравка у Колораду, крајем четрдесетих прошлог векаа, Кутб, до тада велики поштовалац америчке културе, доживљава тешко разочарење. У холу једне цркве на почетку игранке свештеник је у присуству згађеног Кутба пригушио светла и пустио песму “Бејби, хладно је напољу”. Тај продор културне индустрије и у места која својом светашћу треба да остану изван зараза времена узроковао је да је Кутб Америку од тада доживљавао као духовну пустињу која “код једног муслимана може да изазове само презир”. И он као и многи био је жртва медијске пропаганде и представљања западне цивилизације као промотера универзалних људских вредности. Опна коју је културна индустрија створила око “лица звери” а која се може разоткрити на лицу места, утицала је на Кутбову промену става. По повратку у Египат постао је један од вођа “Муслиманске браће”, прве исламске фундаменталистичке организације, основане 1928. године.

Кутб је констатовао је да је на целој планети Божји суверенитет замењен људским и да свет никада није живео у “мрачнијем периоду”.¹⁸ Кутб је демократију сматрао неком врстом идолопоклонства јер представља израз људске, а не Божје воље. Последица наметања људског ауторитета као врхунског довела је до срозавања људи на “статус звери”. Написао је да је “муслиманска заједница давно нестала” и да је сада на “авангарди” да створи покрет који ће спречити да ислам, “светлост коју је Алах дао људима”, буде угашен. Кутб каже да је ислам револуција без преседана у историји, једино решење за “несрећан, збуњен и изнурен свет”.

Он тврди да је, без обзира на тренутно стање ствари, исламско друштво засновано на врлини супериорно у односу на Западно друштво засновано на слободи. Кутб каже да дух Ислама мора цивилизовати морално трули и надмени Запад и да је једина цивилизована заједница која је икада постојала

18 Види <http://www.globusz.com/ebooks/Milestone/index.htm>

била она из првих дана Ислама. Мерило успешности једне цивилизације није материјални прогрес. Једини прави прогрес за Кутба је “морални прогрес”, и он нас води из моралног банкрота данашњице у будућност каква је већ постојала у пророковој Медини у седмом веку.

Са друге стране, многи данашњи лидери Ал каиде одбацују тврдњу да је њихова борба уперена против културне индустрије. Ал каидина пропаганда не подупире тезу о “сукобу цивилизација”, који је артикулисао Самјуел Хантингтон. Бин Ладенова порука није “џихад против Мекдоналдса” већ “џихад против крсташа”. У Бин Ладеновој пропаганди нема слика Мекдоналдса и других икона америчке потрошачке културе, иако се “биг мек” може купити широм Саудијске Арабије, па и у Меки. Осаму и друге вахабитске пуританце не занимају продукти културне индустрије јер они верују да коначну победу против моћнијег Запада може одложити само одступање од правоверја, јерес многобоштва и могућност да муслимани уз Алаха почну да обожавају обичне људе. Они у борби против идолатрије не праве разлику између “савршеног човека”, пророка Мухамеда, и својих заклетих непријатеља, египатског председника Хоснија Мубарака и пакистанског Первеза Мушарафа.

Вешти Ал каидини пропагандисти, не представљају своју борбу као сукоб животних стилова или цивилизација, већ као конфликт “између праведних, али слабих људи и њихових тлачитеља, неверника који имају огромну физичку надмоћ”. Ал каида је већ доказала да је у много чему, како пише Вол новинар ББЦа, “космополитска, мултинационална... спремна да употреби модерну технологију”. Вол тврди да данашњи фундаменталисти немају проблем са модерношћу, већ “са снагом коју је та модерност дала неверницима”.

2.3. Јусуф Кадрави (Jusuf Quadrawi) наследник Кутбових идеја

Наследник Кутбових схватања који је на супротној страни од западних заговорника либерализма и сукоба цивилизација је Египћанин Јусуф Кадрави. Његове ставове, као заступника ставова многих муслимана, све чешће можемо чути на разним глобалним ТВ мрежама. Најзначајнија битка коју је сламски свет водио током двадесетог века, по речима Кадра-

вија, без сумње је она којом се супротставио империјализму посебно на пољу културе, идеје и мисли. Тај најопаснији вид доминације и империјализма, за који се користи само једна ријеч „ет-тагриб“ (европеизација, вестернизација), имао је за циљ да исламски Умет¹⁹ остане без свог идентитета и оријентације, да се „пресели“ са Истока на Запад, из Ислама у Хришћанство, боље речено, из Ислама у атеизам.²⁰ Ова врста империјализма, која осваја дух и разум, много је опаснија од војне и политичке доминације која подразумева освајање и запоседање територија. Окупације земље је појава која се види и осети, па се тој окупацији може супротставити, а окупација разума је процес који се тешко региструје и од којег се тешко ослабађа. Кадрави наводи да Запад Ислам назива „зелена опасност“, те да западњаци имају страх од њега и поред разједињеног исламског света. Убеђење страха и мржње заједнички утичу на формирање западне политичке мисли према Исламу и муслиманима. У нашем времену ова убеђења поспешују и процес удаљавања од вере који је на Западу евидентан. Кадрави је један у низу исламских теоретичара који се проблемом културе, идентитета и цивилизација баве са становишта своје културе и цивилизације. Као и Хантингтон и Кадрави раздваја цивилизације, стављајући акценат на исламску и фаворизујући је над другим.

3. Постколонијална теорија

3.1. Саидово виђење империјализма

Аутор чије се анализе разликују од претходно наведених и које пружају софистификовано виђење света, са не мање оштром критиком империјализма као и културне доминације, јесте Едвард Саид. У књизи *Оријентализам*, усредсређеној на однос Запада према Арапима и Блиском истоку, и књизи *Култура и империјализам* у којој проширује и продубљује своја истраживања, Саид покушава да представи однос између модерног метрополског Запада и његових прекоморских територија.

19 И тако смо од вас створили праведну заједницу да будете свједоци против осталих људи и да Посланик буде против вас свједок. (Кур'ан), заједници верника окупљених у вери у једног Бога.

20 Види <http://www.islambosna.ba/modules.php?op=modload&name=Sections&file=index&req=viewarticle&artid=830&page=1-134>

Осим блискоисточног материјал у последњој Саидовој књизи коришћен је и материјал европских аутора о Африци, Индији, Далеком истоку и Карибским острвима. Оно што у тим дискурсима посебно пада у очи јесу реторичке фигуре које непрестано сусрећемо у опису „мистериозног Истока”, стереотипи о „афричком (или индијском, иранском, јамаичком или кинеском) духу”. Потенцира се уверење које, наравно, Саид критикује, да је примитивним или варварским народима донесена цивилизација, да треба шибом, или смрћу, или робијом, кажњавати кад се „они” не понашају прикладно, или кад се буне, јер „они” једино разумеју силу и насиље; “они” нису као “ми”, и због тога заслужују да се њима управља. При томе се, често, занемарују историјске чињенице о доприносима које су на светском плану дале персијска и арапска цивилизација, или се, барем, минимализују.

Саид појам *култура* употребљава у два контекста. Први, по њему, означава све оне практичне делатности, као што су уметности дескрипције, комуникације и репрезентације, које су релативно аутономне у односу на економске, социјалне и политичке сфере и које често имају естетску форму. Саид посебну пажњу посвећује таквим књижевним формама као што је роман сматрајући га за естетски предмет чија је веза с експанзивним друштвима Британије и Француске посебно занимљива за изучавање. Прототип модерног реалистичког романа је по Саиду *Робинзон Крузо*, а свакако није случајно што он говори о једном Европљанину који ствара свој посед на далеком неевропском острву. Он обрађује наративну књижевност у историји империјалног света. Читајући Саидову *Културу и империјализам* откривамо да наратив има пресудни значај у овој студији. Саидова основна теза је „да наратив има пресудан значај у мојој расправи, јер моја је основна теза да је наратив у средишту свега онога што су истраживачи и писци говорили о страним и далеким крајевима свијета; осим тога, он је постао и метод којим колонизирани народи доказују свој властити идентитет и постојање своје властите историје“.²¹ Саме нације су нарације. Моћ се приповеда да се блокира настанак другачијих приповести и то је веома је значајна за однос културе и империјализма.

21 Edward w Said, *Kultura i imperijalizam*, http://www.openbook.ba/izraz/no10/10_edward_w.htm

У том другом смислу култура је врста позорнице на којој се сукобљавају различити политички циљеви. Далеко од тога да култура представља мирно подручје. Култура може да буде чак и бојно поље на којем се ти међусобно супротстављени циљеви обелодањују. То постаје очигледно када се узме у обзир чињеница да се од већине студената, који су учавани да читају своје националне класике пре него друге, очекује да високо цене и лојално, често и некритички, славе свој народ и своју традицију, а омаловажавају или нападају друге.²²

Скоро сву реторику “новог свјетског поретка” коју америчка влада објављује од краја “хладног рата” – с њеним нападним самозадовољством, с нескривеним тријумфализмом, с прокламацијама своје велике одговорности, аутор наводи као парадигматично понашање Запада према другима. Могао се чути глас: ми смо у свему први, ми имамо обавезу да будемо лидери, ми бранимо слободу и поредак, и тако даље. Ниједан Западњак није имун од такве структуре осећања, а о имплицитном упозорењу које је садржано у Конрадовим портретима Холројда и Гоулда, како примећује Саид, ретко је ко писао, ваљда зато што реторика моћи исувише лако производи илузију бенеvolentности кад је налазимо у империјалном миљеу. А то је она реторика чија је најпоразнија карактеристика то што је већ била употребљена, и то не једном (од стране Шпаније и Португалије нпр.), већ и у модерном времену, јако и учестало, од стране Британаца, Француза, Белгијанаца, Јапанаца, Руса, а сад и Американаца. Све што је Конрад био у стању видети је свет којим потпуно доминира атлантски Запад, свет у коме свако супротстављање Западу само потврђује његову злослутну моћ. Оно што Конрад није могао видети је алтернатива тој суровој таутологији. Он није могао разумети да се и у Индији, Африци и Јужној Америци одвија живот и развија култура чији интегритет није потпуно под контролом гринго империјалиста и оних који хоће да реформишу овај свет, а није могао веровати ни да анти-империјалистички покрети нису сви поткупљиви и потплаћени од оних који у Лондону или Вашингтону вуку konce.

Саид верује да се свет се променио од времена Конрада и Дикенса на начине који су изненађивали и збуњивали Европљане и Американце из метропола. Они се сада конфронтирају

22 Ibid.

рају с огромном не-белом емигрантском популацијом у властитој кући и суочавају с импресивним редом тек оснажених гласова, који захтевају да се чују и њихове приче.

Како наратив игра важну улогу у империјалном освајању, није чудо да Француска и нарочито Енглеска имају непрекинуту и неупоредиву традицију романа. Америка се почела развијати као империја током деветнаестог века, али је тек у другој половини двадесетог века, после деколонизације британске и француске империје, пошла путем своја два велика претходника. Америка није градила свој наратив толико кроз роман колико је то чинила кроз филм. Западни империјализам и национализам Трећег света потхрањују један другог, али и у најгорем случају они нису ни монолитни ни детерминистички одређени. Уосталом, ни култура није монолитна, нити је ексклузивни посед Истока или Запада. Кроз целу историју веза између Европљана и њихових “других”, која је систематично почела пре пола миленијума, једна идеја једва да се променила: да постојимо “ми” и “они”, и једни и други потпуно конституисани, јасно видљиви и очигледни. Као што је Саид у *Оријентализму* показао, та подела иде уназад до грчке мисли о варварима, али где год да је порекло таквог појма “идентитета”, он је у деветнаестом веку постао главна ознака империјалистичких култура, као и оних култура које су се настојале одуприети европском освајању.

3.2. Франц Фанон

Франц Фанон (1925-1961) по завршетку студија из медицине и психијатрије писао је политичке есеје а пре него што је напустио Француску објавио је своју прву анализу о ефектима расизма и колонијализма под називом *Black Skin, White Masks* (BSWM). Ова књига заснована је на његовим предавањима и искуствима у Лиону. Преселивши се у северну Африку током француско-алжирског рата Фанон активно подржава и организује отпор француском колонијализму. Тада пише две књиге *A Duing colonialism or Year Five of the Algerian Revolution* и *The Wretched of the Earth*, које позивају Трећи свет на побуну.²³ Фанон је био међу првима који је говорио о насиљу колонијализма и о поновном насиљу које је доносио неоколонијализам.²⁴

23 <http://www.english.emory.edu/Bahri/Fanon.html>

24 Huma Ibrahim (Long Island University, USA) <http://www.thecore.nus.edu.sg/post/poldiscourse/casablanca/ibrahim1.html>

Још од Крсташких ратова до данас осећа се антагонизам између Ислама и Запада. Услед контролисања медијског простора и успешне пропаганде Ислам се приказује као милитантна религија која само у насиљу проналази своју сврху. Оваквим ставом добија се бумеранг ефекат тако да Ислам постаје омиљена религија сиромашних слојева, па његова експанзија постаје све очигледнија. Радикални исламисти најчешће се регрутују из земаља које су дуго биле под колонијалним ропством.

О улози и смислу физичког насиља Франц Фанон поставља револуционарну антитезу. По њему првобитни моменат (теза) јесте колонијализам: доминација и експлоатација колонизованих од стране колонизатора. Други моменат јесте (антитеза), одговор колонизованих на првобитно насиље, може да поприми свакојаке облике у колонијалном контексту. „Колонизовани човек хоће најпре да манифестује агресивност која се нагомилала у његовим костима против његовог народа“²⁵ Насиље међу колонизованим становништвом, за које се мисли да је талог племенског и верског антагонизма, заправо је рефлекс насиља колонијализма који се најчешће манифестује као предрасуде, митови и психички поремећаји. Фенон не препоручује да колонизовани беже и избегавају насиље. Колонијализам самом својом праксом овековечује ово насиље и ако му се колонизовани директно не супротставе, он ће да настави да се манифестује у тим деструктивним патолошким облицима. Једини пут који по Фенону води ка оздрављењу јесте реципрочно контра-насиље.²⁶ Штавише, то је једини пут који води ослобођењу. Роб који се никада не бори за слободу, коме је господар поклатио дозволу да буде слободан остаће роб заувек.

Код Фенона приказани реципроцитет насиља не представља поремећај који ће да се разреши у некој будућој хармонији. Ова негативност је једноставно здрави израз стварног антагонизма, директни одговор на насиље. Будући да то није средство финалне синтезе, ова негативност ствара дистанцирање од колонијалне доминације и ствара простор за политику. Фенон каже да нема ништа суштинско код идентитета у сукобу. Белац и Црнац, Европејац и Оријенталац, колониза-

25 Fanon, *The Wretched on the Earth*, str 52.

26 *Ibid*, стр 56 до 58.

тор и колонизовани, све су то представе које функционишу само у односу једних на друге и упркос привиду немају стварне основе у природи, биологији или рационалности. Колонијализам по њему је једна апстрактна машина која производи различитости и истоветности. Све ово, по Фанону, не значи да ће кад се једном схвате као вештачке конструкције, колонијални идентитети да ишчезну. Они су реална илузија и настављају да функционишу као суштинске. Колонијалном бићу потребно је насиље и мора да се супротстави другом како би могло да осећа своју моћ и да је непрекидно брани изнова. Трајно ратно стање својствено колонијалном представљању није случајно ни непожељно. Како Фанон каже насиље је нужна основа самог колонијализма. За Фанона је роб тај који кроз борбу на живот и смрт, има потенцијал да се креће у правцу пуне свести.²⁷

Закључак

Хтели ми то да признамо или не у данашњем свету доминантни дискурс у политичком животу је дискурс подела и сукоба. Теоретичари попут Хантингтона, Фукујаме и Бернарда Луиса имају снажан утицај у јавности којој се путем масовних медија намеће гледиште о непомирљивости и сукобу култура и цивилизација. Просечни Западњак се сматра угроженим од емигрантских култура које надиру, док у исто време грађани ванзападног региона у културном империјализму који се све више намеће преко културне индустрије виде опасност по своју културу и идентитет.

С друге стране, уочљив је дискурс екстремног Ислама који на сличан начин одговара, може се рећи, настаје из колонијалних аспирација западног света. Лидери таквог става у Исламу заговарају затварање унутар свог погледа и пропагирају своје виђење као једино истинито и могуће.

За разлику од оваквих бинарних гледишта постоје и теоретичари, попут Едварада Саида, Франца Фанона и других, који са више разумевања и слојевитости пишу о овим проблемима. Овакви дискурси постколонијалних размишљања у широј јавности немају много простора јер не подржавају „приче” великих и моћних.

27 Видети Franz Fanon, *Black Skin, White Masks*, Grove Press, Њујорк, 1967, стр.216-222.

У доминантном дискурсу супротстављених страна може се уочити како се игнорише или на други начин омаловажава испреплетено искуство Западњака и Оријенталаца. Игнорише се међузависност културних простора на којима су колонизатор и колонизовани коегзистирали и борили се једни с другим у пројекцијама супротстављених простора, наратива и историја. Не видети међузависност значило би не видети оно што је есенцијално за свет у овом времену. Заслуга постколонијалне теорије је да се први пут историја империјализма и његове културе може изучавати, а да се не схвата ни као монолитна, ни као испарцелисана, сепаратна и посебна.

Истина, било је забрињавајућих ерупција сепаратистичког и шовинистичког дискурса, у Индији, Либану, Југославији... извесним афроцентричким, исламоцентричким или евроцентричким прокламацијама. Али, све то је далеко од опасности да се у питање доведе борба за ослобођење од империје и империјализма. Јер, редуције културног дискурса стварно доказују исправност оне темељне ослобађајуће енергије која оживљава жељу да се буде независан, да се стреми врлини и да се говори слободно без бремена неправедне доминације.

Библиографија:

- Akbar, M.J. *Shade of Swords: Jihad and the Conflict between Islam and Christianity*
- Euben L. Roxanne, *Enemy in the Mirror, Islamic Fundamentalism and the Limits of Modern Rationalism*, Princeton University Press, 1999.
- Fanon Franz, *Black Skin, White Masks*, Grove Press, Njujork, 1967.
- Fanon Franc, *The Wretched on Earth*, First published: in Great Britain by Macgibbon and Kee, 1965.
- Huntington Samuel, *Sukob civilizacija i preustroj svijetskog poretka*, Izvori, Zagreb, 1998.
- Хофман Брус, *Унутрашњи тероризам*, Народна књига, Београд, 2000.
- Луис Бернارد, *Криза ислама*, Чаробна књига, Београд, 2004.
- Саид В. Едвард, *Оријентализам*, Библиотека XX век, Београд 2000.
- Саид В. Едвард, *Култура и империјализам*, Београдски круг, Београд, 2002.

- ♦ WEB
- ♦ Qutb Sayid, Milestones, <http://www.globusz.com/ebooks/Milestone/index.htm>

Vladislav Scepanovic
THE CLASH OF GENERALIZATIONS
A Problem of Relations of Civilizations, Culture and Imperialism

Summary

Following the Cold War, the world has faced new partitions and conflicts. Some theoreticians, such as Francis Fukuyama, after the Cold War predicted the victory of liberal-democratic system and unification of the world under general values of freedom, equality and egalitarianism. Soon it turned out that such theory could not be put into practice. Nowadays the biggest global clash, as perceived by Huntington and Fukuyama, is the clash between Islam and West. Similar view is also held by some theoreticians in the East. In order to explain the views of current extreme Islam, the work of Sayyid Kutb, an intellectual creator of modern Jihad, is presented. As for the relations of the clashes of civilizations and cultural dominations, in the text the issue of global domination and the relations of culture and identity are pointed out. Edward Said used to write about these problems from the point of post-colonial theories. Said researched, first of all, the issues of imperialism and narration which formed the discourse and which educationally influenced the rhetoric of leading mass-media. Finally there is presented a theoretician from Martinique Frantz Fanon's view on the relation between culture and colonialism. Fanon did not belong either to Orient or to Occident, but he actively engaged in the battle against colonialism and made important postulates on the relation between the colonizers and the colonized ones.

Key Words: clash of civilizations, imperialism, colonialism, Christianity, Islam, Orientalism, differences, domination, exploitation

